

DÜNYADA ve TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNDE GENEL EĞİLİMLER

Tolga TÖREN*

1. İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'lerin Krizi'ne, 1970'lerin Krizinden Bugüne Tarım Sektörüne Kısa Bir Bakış

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalist sistem yeniden yapılanma içerisine girer. Söz konusu olgunun en önemli dinamiği, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasında sermaye biriktirme olanaklarını önemli ölçüde geliştiren ABD'nin, İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde kapitalist sermaye birikiminin uluslararası ölçekteki işleyişine ilişkin belirleyiciliğinin artması, bir diğer ifade ile kapitalist sistem içerisinde hegemonik bir konum elde etmesidir. Savaşın sonuna gelindiğinde ABD sermayesinin sahip olduğu birikim olanakları çarpıcı boyutlardadır. Dünya altın rezervlerinin %60'ı ABD'nin elindedir, dünyadaki petrol ve çelik üretiminin %70'i ABD'de gerçekleştirilmektedir. Benzer şekilde tarım ürünleri ve gıda üretiminde de ABD sermayesi azımsanmayacak bir güce ulaşmıştır. Örneğin bu dönemde dünya tütün üretiminin %65'i; mısır ve pamuk üretiminin %60'ı ABD'de gerçekleştirilmektedir (Eralp, 1948). Denetimi altında tuttuğu bu kaynaklar elbette ki ABD sermayesine birikim olanakları açısından özellikle Batı Avrupa ülkeleri karşısında önemli üstünlük sağlar. Örneğin bu dönemde, ABD'nin, kendisinden sonra en yüksek üretim gücüne sahip olan İngiltere ile arasında yedi kat üretim farkı vardır (Jenkins, 2001); 1938–1948 arasında Batı Avrupa'da 100'den 87'ye düşen safi ulusal hâsıla endeksi, ABD'de 165'e yükselmiştir (Türkey, 1995). Üretim olanaklarında görülen bu artış, ABD'nin diğer kapitalist ülkeler karşısında ekonomik üstünlük elde etmesinin yanında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dünya kapitalizminin yeniden yapılanmasında temel dinamiği oluşturan bir başka olguyu ortaya çıkarır: Üretici sermayenin uluslararasılaşması.

* TÜSAM Araştırmacısı, M.Ü. Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme Doktora Öğrencisi

Geçmişte sömürge olan ülkelerin siyasal bağımsızlıklarını kazanmış olmaları, kapitalist sisteme alternatif bir odak olarak SSCB'nin varlığı, Batı Avrupa'da sosyalist partilerin güç kazanması ve Doğu Avrupa'da sosyalist yönetimler kurulması gibi olgular da İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalist sisteme uluslararası ölçekte yön veren diğer gelişmeleri oluşturur.

Yukarıda da belirtildiği üzere İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeleri belirleyen temel dinamik üretici sermayenin uluslararasılaşmasıdır. Söz konusu dinamiğe bağlı olarak üretici sermaye, bir başka deyişle artı değer üretimi bu dönemde daha geniş bir coğrafyaya yayılır. Bu süreç meta ve para hareketleriyle gerçekleştiğinden, bu dönemde meta ve para sermayenin uluslararası hareketi de hız kazanır (Öztürk, 2006). Bu durum ise, sermayenin farklı formlarının uluslararası ölçekteki dolaşımının güvence altına alınmasını gerekli kılar. Bu gereklilik ise, ABD öncülüğünde oluşturulan IMF, GATT, IBRD gibi yeni düzenlemeleri ve kurumsal yapıları ortaya çıkarır. Söz konusu kurumsal yapılar, bir yandan sermayenin dolaşım alanının tanımlanması amacına diğer yandan da ABD'nin üretim fazlasının başta Batı Avrupa ülkeleri olmak üzere diğer ülkelerde değerlendirilmesinin koşullarının yaratılmasına hizmet eder. Elbette ki bu durum ABD'de üretilen tarım ürünleri için de geçerlidir. Örneğin GATT Anlaşması ile bütün ülkelerin dış ticareti serbestleştirme politikaları gündeme getirilir, ancak ABD'nin tarım ithalatına kota koyma hakkı güvence altına alınır. GATT'ın bu yöndeki hükümü ile birlikte benzer düzenlemeler İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ilk 10 yılda tarım politikalarının daha çok ABD tarafından şekillendirilmesine hizmet eder (Kendir, 2003).

Yukarıda kısaca ifade edilen olgular, akademik/entelektüel alanda yürütülen çalışmaların, kapitalist sistemin süreklilik koşullarını sağlayacak mekanizmaların yaratılmasına dönük bilgi üretimine yönelmesinde önemli bir rol oynar. Bu dönemde Avrupa'da ve ABD'de birçok sosyal bilimci farklı kaygılarla olsa da gelişme/kalkınma konusuna eğilmeye başlar, "modernleşme kuramı" üst başlığı altında, "azgelişmiş ülkeler" in, "gelişmiş ülkeler" in ulaştığı noktaya ulaşabilmesinin koşullarını sorgulayan çalışmalar yapar ya da bu yönde önerilerde bulunur. Bu çalışmalar ya da öneriler içerisinde insani/sosyal kaygılar taşıyanlar da olmakla birlikte, modernleşme kuramının hizmet ettiği asıl olgu, "azgelişmiş" olarak tanımlanan toplumların kapitalist sisteme içerilmesidir (Trak, 1984a; Trak 1984b). Bu olgunun hayata geçirilmesinde ise, felsefi/entelektüel dayanaklarını ve meşruiyetini aydınlanma dönemindeki ilerleme/evrim kavramlarından; teorik dayanaklarını ise 1929 krizinin ardından iktisat disiplini içerisinde egemen bir konum el-

de eden Keynesyen iktisattan alan müdahale kavramının, Modernleşme Kuramı tarafından yeniden formüle edilmesi önemli bir rol oynar (Türkey, 1997). Bir diğer ifadeyle müdahale kavramı bu dönemde hem ideolojik dayanaklara kavuşturulur hem de bu dönemin temel dinamiği olan sermayenin uluslararasılaşması sürecinin gereksinim duyduğu politikaların hayata geçirilmesini sağlar. Müdahale kavramının söz konusu dönemin koşullarına uyum sağlayacak biçimde somutlanmasının en önemli aracı ise, başta Marshall Planı olmak üzere ABD'nin hayata geçirdiği dış yardım politikalarıdır. Söz konusu politikalar içerisinde tarımsal alana aktarılan kaynaklar azımsanmayacak bir yer işgal eder. Böylelikle bir yandan tarım ürünleri, girdileri, makineleri de dâhil olmak üzere, ABD sermayesinin aşırı üretiminin değerlendirilmesi sağlanır; diğer yandan da endüstriyel tarım üretiminin dünya genelinde yaygınlaşmasının zemini hazırlanır. Örneğin, Marshall Planı'nın öncül örgütü olan Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi içerisinde yer alan ülkelerin gıda maddeleri üretimlerini arttırabilmeleri için, 1938-51 yılları arasında bu ülkelerin gübre üretiminin iki katına çıkarılması hedeflenir (Çalışma Dergisi, 1949). Gıda maddeleri ve tarım üretiminin arttırılması ile ilintili olarak ele alınan bir diğer konu da tarımın makineleşmesidir. Örneğin 1950-51 döneminde Marshall Planı'na dahil ülkelerde traktör üretiminin, 1946-47 dönemine oranla beş kat, diğer tarım teçhizatı üretiminin de üç kat artırılması planlanır (Çalışma Dergisi, 1949). Bir diğer ifade ile bu dönemde tarımsal alanda, ABD'nin dış yardım politikalarının da yardımıyla özellikle Batı Avrupa ülkelerinde önemli bir mekanizasyon süreci yaşanır, kimyasal ürünlerin, makinelerin vb. teknolojik olanakların kullanımı büyük ölçüde artış gösterir (Şahinöz, 2006).

1960'lara gelindiğinde tarım ve gıda alanında faaliyet gösteren Avrupa sermayesi ABD sermayesi ile rekabet edecek güce ulaşır. Bu rekabete paralel olarak bu tarihten itibaren, hem ABD'de hem de Batı Avrupa ülkelerinde tarımsal üretim ile ilgili AR-GE çalışmalarında önemli bir artış yaşanır. Öte yandan bu dönemde ortaya çıkan ve "yeşil devrim" olarak adlandırılan gelişmeler sonucunda dünyanın birçok bölgesinde tarımsal üretimde önemli artışlar yaşanır (Atalık, 2007). Örneğin İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte dünyanın birçok yerinde endüstriyel tarım ürünleri konusunda çalışmalar yürüten Rockefeller Vakfı'nın, 1943'te Meksika Hükümeti ile kurduğu Özel Çalışmalar Vakfı, 1963 yılında Uluslararası Mısır ve Buğday Geliştirme Merkezi adını alır (Atalık, 2007). Gene Rockefeller ve Ford Vakıfları 1970 yılında Uluslararası Çeltik Araştırma Enstitüsü'nü (IRRI) kurarlar. Burada yetiştirilen yüksek verimli ürünler dünyanın birçok bölgesine dağılır. IRRI ve CMMYT 1971 yılında ise, CGIAR katılırlar ve bu tarihten sonra bu kuru-

luş dünyanın birçok bölgesinde çeşitli araştırma kuruluşları açar (Atalık, 2007). Avrupa sermayesi ile ABD sermayesi arasındaki rekabetin aldığı boyutları gösteren, ama aynı zamanda bu rekabetin derinleşmesine de hizmet eden bir başka gelişme de Roma Anlaşması ile çerçevesi çizilen ve Batı Avrupa sermayesinin tarım politikalarının ortaklaştırılması esasına dayanan Avrupa Ortak Tarım Politikaları'dır (AOTP). Tarımsal üretimin ve verimliliğin artırılması gibi hedeflerden hareket eden AOTP, yalnızca Avrupa tarım üretiminin ABD ile rekabet halinde gelişmesine hizmet etmez, Avrupa tarımının endüstrileşmesinde de önemli bir rol oynar. AOTP özellikle 1980'li yıllara gelindiğinde Avrupa tarım üretiminin ABD ile rekabet edebilir hale gelmesinde önemli rol oynar (Göktürk, 2003). Bu dönemde ABD ve Avrupa sermayeleri arasındaki rekabete bağlı olarak ABD'de, Avrupa ülkelerinde ve geç kapitalistleşmiş ülkelerde, endüstriyel tarım ürünleri; yani, dayanıklı gıda maddeleri ya da işlenmiş tarım ürünleri üretiminde ve tüketiminde önemli artış yaşanır (Kendir, 2003). Öte yandan bu dönemde birçok ABD ya da Avrupa firması, başta Latin Amerika olmak üzere kapitalistleşme sürecine geç eklenen ülkelerin pazarında daha büyük yer etmek için birbirleriyle rekabete girerler. Örneğin, Del Monte, Heinz ve Campbell gibi firmalar birçok ülkede konserve üretimi tesisi kurar, CPC söz konusu ülkelerde bisküvi, peynir koyulaştırıcı ve tatlandırıcı gibi ürünler üretir; Kellogg, Qaker, Oats gibi şirketler Meksika, Brezilya ve Kolombiya gibi ülkelerde kahvaltılık tahıl gevreği üretimi gerçekleştirirler (Yenal, 2001). Sonuçta birçok Avrupa ya da ABD firması kapitalistleşme sürecine görece geç eklenen ülkelerin pazarlarında egemen hale gelir. Örneğin Venezüella'da 1970'lerin başında buğday işleme sektörünün %90'ından fazlası iki ABD'li şirket ve yabancı ortaklı bir şirket tarafından kontrol edilmektedir. Aynı ülkede başta Nestle olmak üzere birçok şirket süt ve sütlü ürünler pazarının %80'ini kontrol eder hale gelir. Benzer şekilde birçok ABD ya da Avrupa sermayeli şirket birbirleriyle rekabet etmek suretiyle Brezilya piyasasının kontrolünü ele geçirmeye çalışır (Yenal, 2001).

Marx, değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranının artmasının; bir diğer ifade ile emeğin üretkenliğinin artmasının, kâr oranlarının düşmesine hizmet edeceğine ve dolayısıyla kapitalist sisteme içkin olan kriz olgusunu açığa çıkaracağını ifade eder. Bir diğer ifade ile Marx'a göre toplumsal emeğin üretkenliğindeki artış kapitalist üretim biçimi geliştikçe artacaktır. Bu ise, bireysel kapitalistlerin, çalışma süresini arttırmak, emeğin sömürü yoğunluğunu arttırmak, ücretlerin emek gücünün değerinin altına düşmesini sağlamak, nispi aşırı nüfusun ortaya çıkması, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve hisse senetli sermayenin artışı gi-

bi, kâr oranlarının düşme eğilimini, artı değeri arttırmak suretiyle telafi eden çabaların açığa çıkmasına yol açacaktır. Bir bütün olarak bu süreç ise, sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimini hızlandıracaktır (Marx, 2003: 188–236). Bir diğer ifade ile kriz dönemlerinde emek ile sermaye arasındaki ilişkilerin yanında sermaye ile sermaye arasındaki ilişkiler de farklılaşacak, yeniden yapılanacaktır. Aynı zamanda bu süreçte yeni üretim tekniklerinin kullanılmaya başlaması, sermayeler arasında paylaşım mücadelesinin açığa çıkması, sermayenin uluslararasılaşma sürecinin hızlanması, bilim ve teknolojinin sermayenin daha fazla denetimine girmesi, tekelleşme gibi olgular da yaşanacaktır (Melda Yaman Öztürk, 2006).

Yukarıda ifade edilen eğilimler kapitalist sistemin 1970'lerde yaşadığı krizin ardından tarım ve gıda sektöründe büyük ölçüde hayata geçer. Bir diğer ifadeyle, 1970'lerin ama özellikle de 1980'lerin ardından gelen zaman dilimi, tarım sektörü açısından yeni bir birikim dönemine işaret eder. Söz konusu dönemle birlikte, tarım ve gıda üretiminde, üretim ve mülkiyet ilişkilerinde, tarımsal üretimin gereksinim duyduğu özgül emek sürecinde, teknoloji ve AR-GE gibi alanlarda ve sermayeler arasındaki ilişkilerde önemli dönüşümler yaşanır. Tüm bu süreçte özellikle tarımsal alanda sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma süreci hız kazanır (Kendir, 2003).

Bu süreçte açığa çıkan ve kriz sonrasında yeniden yapılanmayı ifade etmekle birlikte sektörde yeni krizin habercisi olarak da değerlendirilebilecek gelişmelerden ilki, sektörde yaşanan rekabete paralel olarak AR-GE'ye ya da teknolojiye yapılan yatırımların artmasıdır. Ancak bu noktada tarımsal alandaki teknolojinin üretimin mekanizasyonundan gen teknolojisine kadar farklı alanlara yayılabildiğinin altını çizmek gerekiyor. Örneğin sözü edilen gelişmelere paralel olarak ilk kez 1996 yılında üretilmiş olan GDO'lu ürünlerin üretimi günden güne artış gösterir. Örneğin bu tarihten günümüzde geldiğinde GDO'lu ürünlerin üretiminde 25 kat artış yaşanmıştır (Rehber, 2006). Bu durum teknoloji ya da AR-GE faaliyetlerine dayalı tarım ürünleri üretiminin ulaştığı boyutu gösterir niteliktedir. Tarımda kullanılan teknoloji düzeyini gösteren bir başka önemli gösterge de tarım ürünlerinin pazarlamasında ön plana çıkan süpermarketleşme olgusudur. Süpermarketleşme olgusunun teknoloji ve AR-GE yatırımlarının arttığına dair bir gösterge niteliği taşımasının en önemli nedeni ise, daha çok erken kapitalleşmiş ülkelerde yaygın olan endüstriyel tarımın, çiftlik hayvanları, balık ya da ekinlerin endüstriyel üretimine dayanması ve bu şekilde üretilen ürünlerin daha çok süper marketlerde satışa sunulmasıdır (Atalık, 2007). Buradan hareketle önceleri tohum

ve hayvan ıslahı gibi yöntemlere ağırlık verilen tarım sektöründe, son yıllarda, süper marketlerden alışveriş yapan tüketiciye dönük çalışmaların ön plana çıkması AR-GE faaliyetlerinin arttığı bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Yenal, 2001). Kaldı ki, 1990'lardan itibaren tarımda işlenmiş tarım ürünleri ticaretinde önemli artış gerçekleşmiştir. Örneğin ABD'nin işlenmiş olarak tüketiciye sunduğu ürünlerin oranı günümüzde %90 civarına ulaşmıştır. Bu oran Türkiye'de ise %20 civarındadır (Rehber, 2006). Bu verilerle tutarlı olarak birçok ülkede süper market ağları da büyük ölçüde önem kazanmıştır (Doğan, 2006). Yukarıda da ifade edildiği gibi tarım sektöründeki teknoloji kullanımının ya da AR-GE faaliyetlerinin bu derece artışı, sektördeki rekabet ile yakından ilişkilidir ve tüm bu gelişmeler, sektörde sermayenin merkezileşmesinde ve yoğunlaşmada önemli rol oynamaktadır. Buna paralel olarak son yıllarda dünya gıda ve tarım piyasasında önde gelen eğilimlerden birisi, piyasada faaliyet gösteren firmaların çok uluslu gıda şirketleri tarafından devralınması ya da şirketler arasındaki birleşmeler olmaktadır (Yenal, 2001).

Bu konudaki örneklerden ilki, dünyanın en büyük tarım/gıda/tohum firmalarından birisi olan Monsanto'nun 1988'de dünyanın en büyük on tohum firmalarından ikisi olan DeKalb Plant Geneticus ile Cargill'in uluslararası tohum alanındaki faaliyetlerini bünyesine katmasıdır. Monsanto, aynı yıl dünyanın en büyük pamuk tohumu şirketi olan ve aynı zamanda terminatör patentine sahip olan Plant Breeding International of Cambridge UK'nin sahibi olan Delta&Pine Land'i alarak dünyanın en büyük ikinci tohum şirketi haline gelmiştir (Mariano, 2005). 1998'de ise, American Home Product şirketiyle 33 milyar dolarlık birleşme gerçekleştirerek "canlılar bilimi" alanında tekel konumuna ulaşmıştır. Bu birleşme sonrasında Monsanto/AHP, dünyanın en büyük tarım kimyasalları şirketi, en büyük ikinci tohum şirketi, en büyük dördüncü eczacılık ürünleri şirketi ve en büyük beş veterinerlik şirketinden biri haline gelmiştir. Aynı dönemde Monsanto'nun, ABD pamuk tohumu pazarının yaklaşık %90'ını, soya fasulyesi pazarının üçte birini ve mısır tohumu pazarının %15'ini elinde tuttuğunu da belirtmek gerekiyor (Mariano, 2005). Bu dönemde yaşanan bir başka birleşme de özellikle tohum ve tarım kimyasalları alanında faaliyet gösteren Novartis ile Astra Zenica arasında gerçekleşmiştir. Söz konusu şirketler birleşme sonrasında yeniden yapılanmaya giderek tohum ve tarım kimyasalları bölümünü Syngenta adlı bir başka şirkete devretmişlerdir. Öte yandan Monsanto bu dönemde, Pharmacia&Upjohn ile birleşme planlarını açıklamıştır (Mariano, 2005). Şirket birleşmeleri ya da satın alma eğiliminin, tarım ve gıda sisteminde açığa çıkardığı en önemli olgularda birisi paza-

rın monopol ve oligopol biçimine bürünmesi olmuştur. Bununla birlikte ticari serbestliğin ve yoğunlaşmanın bir getirisi olarak üretim artmış, bu da tarım sektöründe kriz dinamiklerinin daha da görünür hale gelmesine yol açmıştır (Doğan, 2006).

Şirket satın alma eğilimi ve tekelleşme eğilimi tarımsal girdi sağlayan, tarım ya da gıda ürünlerini işleyen, bu ürünleri tüketiciye ulaştıran firmaların faaliyet gösterdiği başka alanlarda da söz konusu olmuştur. Örneğin 2000'li yılların başında, Bayer, BASF, DOW, Dupont, Monsanto gibi firmalar dünya ilaç piyasasının %80'ini; Dupont ve Monsanto soya tohumu piyasasının %44'ünü, mısır piyasasının %65'ini; tek başına Monsanto GDO'lu tohum piyasasının %91'ini; Chiquita ve Dole Foods dünya muz ticaretinin %50'sini kontrol eder hale gelmiştir (Doğan, 2006). Öte yandan beş büyük gen devi, Astra-Zenica, Novartis, Monsanto, Dupont ve Aventis dünyadaki böcek ilacı pazarının yaklaşık üçte ikisine, ticari tohum pazarının yaklaşık dörtte birine ve transgenik tohum pazarının neredeyse yüzde yüzünü kontrol eder konuma gelmiştir (Mariano, 2005).

Son dönemlerde tarım/gıda sisteminde önemli ölçüde dikey bütünleşme gerçekleşmiştir. Örneğin tarım üretimine işletme boyunda, üç firma, Cargill-Monsanto, Novartis-ADM-BP ve ConAgra hâkimdir. Bu üçlünün biyo teknoloji, tahıl ticareti-işlemesi, et üretimi-işlemesi alanlarında da önemli etkinlikleri, bağlantıları mevcuttur (Doğan, 2006). Örneğin Cargill, sadece tarımsal üretim alanında değil, tohum, gübre üretiminde ya da deniz ve kara taşımacılığı gibi alanlarda da önemli yatırımlara sahiptir. Özellikle Monsanto ile birleşmeye gitmesinin ardından Cargill genetik mühendisliği, biyo teknoloji gibi alanlarda da önemli derecede söz sahibi olmuştur (Doğan, 2006).

Bugün dünyada Afrika kıtası dışında bütün kıtalarda kişi başına tarımsal üretim artmış durumdadır. 2004 yılında 1961 yılı ile kıyaslandığında dünyadaki kişi başına besin üretimi %34; ABD'de %41; AB'nin 15 ülkesinde %37; Asya'da %91 artmıştır (Özkaya 2006). Ancak bu üretim artışı tarım sektöründe kâr oranlarının arttığı ya da sektörün kriz eğiliminden uzaklaştığı anlamına gelmemektedir. Her şeyden önce 1997 ve 1998 yılında dünya ekonomisini etkisi altına alan krizden sonra küresel gıda piyasası önemli bir daralma ile karşı karşıya kalmıştır (Mariano, 2005). Öte yandan 7 Ocak 2000 Tarihinde Wall Street Journal gazetesi sektöre dair şunları yazmaktadır: "Tüm dünyaya yayılmış genetiği değiştirilmiş besinler konusundaki anlaşmazlığa ve tarımsal biyo teknoloji şirketlerinin hisse senetlerindeki düşüşe bakılırsa, bu şirketleri uzun vadede bile iyi bir yatırım olarak görmek zor." (Aktaran, Mariano, 2005).

Tarım sektöründe yaşanan yeniden yapılanmanın emek sermaye üzerindeki en önemli etkilerinden birisinin sözleşmeli çiftçilik olduğu söylenebilir. Günümüzde dünyada gerçekleştirilen tarımsal üretimin %15'inden fazlası, ABD'de gerçekleştirilen tarımsal üretimin ise, %32'si bu şekilde gerçekleşmektedir (Rehber, 2006). Sözleşmeli çiftçiliğin küçük çiftçilik üzerindeki en önemli etkileri, tarım işletmesi sahiplerinin işçileşmesi, toprakları ve üretimleri üzerindeki denetimin ortadan kalkmasıdır. Öte yandan sözleşmeli çiftçilik, yaratılan değerden tarım üreticisinin aldığı payın büyük ölçüde azalmasına yol açmaktadır. Örneğin ABD'de 10 yıl önce tüketicinin ödediği 1 doların %32'si üreticinin eline geçerken bu oran 1999'da % 21'e düşmüştür (Rehber, 2006). Sözleşmeli üreticiliğin bir başka getirisi de çiftçilerin birçok açıdan sözleşme yaptığı şirkete bağımlı konuma gelmesidir. Bu bağımlılığın en çok açığa çıktığı biçim ise, çiftçilerin tohum ve kimyasal gübre gibi girdileri ya da gerekli tarım ilaçlarını sözleşmeli üretim yaptıkları firmalardan satın almak zorunda kalmalarıdır (Aysu, 2005). Öte yandan çok uluslu şirketler, gelişmekte olan ülkelerdeki küçük üreticilerin piyasadan dışlanmasına, piyasa paylarının azalmasına ve topraklarını elden çıkarmak zorunda kalmalarına yol açmaktadır. Örneğin Nestle ve Parmalat Brezilya'da 50.000 süt üreticisini piyasa dışında bırakmıştır. Ayrıca çok uluslu firmalar, tarımsal üretimde çocuk işçi istihdamı gibi yöntemlere de başvurmuşlardır. Örneğin 2003 yılında Hindistan'da Bayer, Monsanto, Syngenta ve Unilever gibi firmaların pamuk tohumu işletmelerinde 12 bine yakın çocuk çalıştırılmıştır (Doğan, 2006).

Tarım alanında faaliyet gösteren firmaların üreticiler ile kurduğu bir başka ilişki de, teslim alınan ürünün ödemesini geciktirmek, son anda fiyatları düşürmek, anlaşılardan daha az alım yapmak, çiftçileri araz listesinde çıkarmak için tehdit etmek, kredilere yüksek faizler bindirmek gibi uygulamalardır (Doğan, 2006). Elbette aktarılan bu süreçlerin tümü, tarım işletmelerinin sayısının azalmasıyla birlikte işletmelerin büyüklüğünün artması olgusunu da beraberinde getirmektedir. Örneğin son 20 yılda, ABD'de tarım işletmelerinin sayılarında % 25 azalış gerçekleşmiştir (Şahinöz, 2006).

Yukarıda da ifade edildiği üzere, tarım ya da gıda sektöründe buraya kadar ele alınan gelişmelerin ortaya çıkmasında 1970'lerde başlamakla birlikte, en azından tarımsal alandaki etkileri 1980'lerde daha fazla hissedilen krizin önemli rolü olmuştur. Bununla birlikte, sektörde artan rekabet ve tarımsal ürünlerdeki üretim fazlası, ABD ve Avrupa sermayeleri arasında önemli ihtilafların yaşanmasına da yol açmıştır (Mariano, 2005). Gerek bu ihtilafların çözüme kavuşturulması yönündeki çabaların somutlanmasında gerekse tarımsal alanın kapitalist ser-

maye birikiminin süreklilik koşullarını sağlayacak bir yapıya büründürülmesinde çeşitli uluslararası düzenlemeler önemli rol oynamıştır. Bu düzenlemelerden en önemlisi kuşkusuz ki 1994 yılında gerçekleştirilen GATT Uruguay Roundu'dur. Uruguay Roundu sonucunda imzalanan Tarım Anlaşması ile serbest ticareti engelleyen devlet müdahalelerinin kaldırılması hedeflenmiştir (Şahinöz, 2006). Bir diğer ifade ile söz konusu anlaşma bir yandan tarıma verilen ihracat sübvansiyonlarının ve gümrük vergilerinin azaltılmasını, bir yandan da ulusal tarım desteklerini kontrol altına alma amacına hizmet etmiştir. Öte yandan Anlaşma'da, AB ve ABD'nin kronik aşırı üretim sorununun pazarları genişleterek çözüleceği ve serbest dış ticaret önlemlerinden hareketle çözüleceğinden hareket edilmiştir (Mariano, 2005).

Uruguay Roundu'ndan sonra gerçekleştirilen Doha Konferansı'nda da, farklı tarım üreticisi ülkelerin çatışmaları açığa çıkmıştır. Söz konusu görüşmede örneğin, ABD ile önemli tarım üreticisi ülkeler olan ve başını Yeni Zelanda ile Avustralya'nın çektiği Cairns Grubu AB'ye önemli eleştirilerde bulunmuşlardır (Şahinöz, 2006). Cancun görüşmeleri ise, bir başka çatışmaya, çoğu sosyal bilimci tarafından Kuzey-Güney çatışması olarak adlandırılan bir başka çatışmaya şahit olmuştur. Cancun Görüşmelerinde, Brezilya, Hindistan ve Çin gibi kapitalistleşme sürecine daha geç eklenenler öncülüğünde oluşturulan G22 ülkeleri, DTÖ kararlarında daha fazla belirleyici olma talebinde bulunmuşlardır. Öte yandan bu görüşmede Güney ülkeleri, Kuzey ülkelerinin diğer ülkelere serbest dış ticaret önermelerine karşın kendi tarım pazarlarını korumalarını da eleştirmişler ve Kuzey ülkelerinin geniş pazarlarından daha fazla pay alabilmeleri gerektiğinin altını çizmişlerdir (Şahinöz, 2006). Bu görüşmeler üzerine yeni bir müzakere taslağı hazırlanmıştır. Bu taslakta AB ve ABD G22'lerin taleplerini yani, ihracat sübvansiyonlarını ve iç destekleri sınırlandırmayı kabul etmişlerdir (Şahinöz, 2006). Tüm bu gelişmeler, tarım üretiminin uluslararası ölçekte bir dizi eşitsiz güç ilişkileri ile şekillendiğini, farklı kapitalistleşme seviyelerindeki ülkeler sermayesinin dünya tarımsal üretiminde söz sahibi olma yönünde çabaya sahip olduğunu, bununla birlikte kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişme eğiliminin tarımsal üretimde de işlediğini ortaya koymaktadır. Ancak bunlarla birlikte dünya tarım ticaretinin hiçbir zaman gerçek anlamda serbestleşmediğini söylemek mümkündür. Bu yargının en önemli nedenleri gelişmiş ülkelerin tarım sektörlerini hem yüksek tarife engelleriye korumaları hem de yüksek sübvansiyonlarla desteklemeleridir (Doğan, 2006).

2. Türkiye’de Tarım Sektörüne Kısa Bir Bakış

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk yıllarında devlet bir yandan tüccarlıktan sanayiciliğe geçiş sürecini hızlandırmaya dönük politikalar izlemiş, diğer yandan da uluslararası sermaye ile işbirliği içinde gelişen sermayeyi korumaya dönük önlemler almıştır. 1930’lu yıllardan itibaren ise, tarımsal üretim destekleme alımları, sübvansiyonlar ve düşük faizli krediler gibi yöntemlerle desteklenmiştir (Kendir 2003).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan süreçte ise, kapitalist sistemin uluslararası ölçekte yaşadığı dönüşüme paralel olarak Türkiye’nin birikim sürecinde de önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Türkiye’nin sermaye birikim sürecinde büyük toprak sahipleri ile ticaret sermayesinin başat bir konum elde ettiği bu süreçte tarımsal üretimde önemli bir artış yaşanmıştır. Örneğin 1950–1953 döneminde tarım sektörü yıllık %10’un üzerinde bir büyüme ivmesi yakalamıştır (Günaydın, 2004). Söz konusu büyümenin en önemli nedeni ise, Türkiye’nin sermaye birikim sürecinin içsel ve dışsal faktörlerin karşılıklı etkileşime bağlı olarak aldığı biçimin sonucunda, başta traktör kullanımının artması olmak üzere yaşanan çeşitli gelişmelerdir. Örneğin Türkiye’de kullanılan traktör sayısı 1948 yılında 1750’yi, 1949’da 4394’ü, 1950’de 10227’yi, 1951’de 23439’ü ve 1952 yılında ise 30041’i bulmuştur (Komşuoğlu,1952). İkinci Dünya Savaşı sonrasında tarım ve gıda alanında faaliyet gösteren Türkiye sermayesi yabancı sermaye ile ortaklık ilişkileri geliştirmişse de bu ilişki dönemde birkaç alanla sınırlı kalmıştır. Başta Unilever ve Coca Cola olmak üzere, Ciba-Geiy, Sandoz, Bayer, Pfizer gibi firmalar bu dönemde Türkiye’de faaliyet göstermeye başlamışlardır. Ancak bu firmalardan ilkinin haricinde kalan 13 firmanın pazar payı 1980 yılına kadar önemsiz seviyelerde kalmıştır (Yenal, 2001).

Tarımsal üretimin büyük ölçüde desteklendiği, iç ticaret hadlerinin tarım lehine seyrettiği bir dönem olan içe dönük birikim döneminin (Kendir, 2003) sona erdiği 1980’li yıllarda ise, tarımsal alanda önemli, bir dönüşüm yaşanmıştır. Söz konusu dönüşüm, kamunun tarım sektörüne dönük uygulamalarının farklılaşması, tarımsal alanda faaliyette bulunan sermayeler arasındaki ilişkilerin yeniden yapılanması, tarımsal üretim sürecinde ve mülkiyet ilişkilerinde meydana gelen farklılaşmalar biçiminde açığa çıkmıştır. Öte yandan tarımsal alanda 1980’den bugüne yaşanan dönüşüm, Türkiye’de kapitalizmin tarımı denetim altına alma biçiminin de farklılaşmasına hizmet etmiştir. Bir diğer ifade ile bu süreçte Türkiye’de tarımın kapitalistleşme süreci önemli bir ivme kazanmıştır. Tüm bunların gerçekleşmesinde, tarımsal üretimin Türkiye sermayesinin birikim olanakları açısından

önemli bir alan olarak belirmesi, yani sermaye birikiminin içsel dinamikleri önemli rol oynamıştır. Bu dinamiklerin işleminin zemini hazırlayan çerçeve ise, kapitalist sistemin uluslararası ölçekte yaşadığı dönüşüme paralel olarak ortaya çıkan ve devletin tarımsal alana dair politikaları üzerinde de önemli etkilerde bulunan çeşitli yasal düzenlemeler ile çizilmiştir. Bu anlamda Türkiye tarımının 1980 sonrası süreçte yaşadığı dönüşümde hem içsel dinamikler hem de dışsal dinamikler karşılıklı etkileşim içerisinde rol oynamış, devlet ise, söz konusu alandaki birikimin koşullarını güvence altına alacak bir aktör rolünü üstlenmiştir.

Tarımsal alana dönük kamusal politikaların farklılaşmasının örneklerinden ilki özellikle 24 Ocak 1980 kararlarının ardından ortaya çıkan dışa dönük politikalara bağlı olarak tarımsal alanda faaliyet gösteren kamu kurumlarının yeniden yapılanmasıdır. Bu yeniden yapılanmanın örneklerinden ilki Tarım Bakanlığı'nın 1985 yılında yeniden organize edilmesidir. Dünya Bankası ile Türkiye arasında imzalanan bir anlaşmaya göre ortaya çıkan bu yeniden yapılanma ile birlikte devletin tarımsal üretime dair oynadığı rolün farklılaşması hedeflenmiş, uluslararası sermayenin önündeki engeller kaldırılmaya çalışılmış, tarımsal alanda faaliyet gösteren kamu kurumlarının işlevsizleştirilmesi ya da özelleştirilmesi hedeflenmiştir (Kendir, 2003). Öte yandan 1985 yılındaki re-organizasyon sonrasında Tarım Bakanlığı'nın kimi uzman birimleri kapatılmış ya da dağıtılmıştır (Günaydın, 2004).

Türkiye'nin tarımsal alanda uyguladığı politikaların farklılaşmasının bir başka örneği de 1 Ocak 1994 tarihinde yürürlüğe giren GATT Uruguay Turu sonrasında şekillenen Tarım Anlaşması'dır. ABD/AB ülkeleri sermayesinin tarımsal alandaki üretimi açısından oldukça büyük önem taşıyan ve tarım sektöründeki serbestleşmeyi dünya genelinde uygulamaya sokan bu anlaşma ile, ülkelerin tarım sektörüne verdikleri iç desteklerin, sübvansiyonlu dışsattım miktarının, iç pazarları koruyucu önlemlerin azaltılması ve sağlık/bitki sağlığı önlemlerinin dünya geneline uyumlaştırılması gibi kararlar alınmıştır (Günaydın, 2004). Nitekim Türkiye de 1995 yılında faaliyete geçen DTÖ'ye kurucu üye olmuş ve 2004 yılına kadar, yukarıda değinilen hükümleri uygulamaya sokacağını, yani tarım sektörüne verdiği sübvansiyonları ve gümrük tarifelerini indireceğini taahhüt etmiştir (Kendir, 2004). 1 Ocak 1996'da yürürlüğe giren AB Gümrük Birliği Anlaşması'nda ise, işlenmemiş tarım ürünleri kapsam dışı bırakılırken, içeriğinde süt-tahıl-şeker bulunan tarım ürünleri anlaşma kapsamına dâhil edilmiştir (Günaydın, 2004). 1999 tarihinde IMF ile imzalanan bir stand-by düzenlemesinin ardından hayata geçirilen enflasyonla mücadele programı ise, tarımsal alana dair oluşturulan ka-

mu politikalarında yaşanan farklılaşmanın bir başka göstergesini oluşturmaktadır. Söz konusu program ile, destekleme alımlarının kademeli olarak kaldırılması, Ziraat Bankası ve Halk Bankası'nın çiftçiye verdikleri desteklerin azaltılması, bu kurumların özelleştirme sürecine sokulması, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Çaykur, TEKEL gibi KİT'lerin özelleştirilmesi ve Bağımsız Düzenleyici Kurullar'ın oluşturulması gündeme gelmiştir (Bayramoğlu, 2005; Günaydın 2004). 2001 yılında uygulamaya konan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın ardından ise, "yönetişim" ilkesi kapsamında Tarım Bakanlığı, tütün, şeker ve tarım satış kooperatifleri konusundaki yetkilerini çeşitli kurullara devretmiştir (Tütün ve Tütün Mamullerini ve Alkollü İçecekler Piyasasını Düzenleme Kurulu, Şeker Kurulu, Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin Yeniden Yapılandırılması Kurulu). Söz konusu kurulların tarımsal üretime dair alınacak kararlarda ön plana çıkması sonucunda, tarımsal politikalarda sermaye daha belirleyici hale gelmiş, kamu işletici olma özelliğinden sıyrılarak, özel sektör ile birlikte piyasayı düzenleme işlevini üstlenmiştir (Günaydın 2004, Bayramoğlu 2005). Tarımsal alana dair kamusal politikaların farklılaşmasının bir başka göstergesi de 2001 ve 2005 yıllarını kapsayan 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda tarım politikalarının GATT Tarım Anlaşması'na, AB Ortak Tarım Politikaları'na ve diğer uluslararası yükümlülüklerle göre belirleneceğinin altının çizilmiş olmasıdır (Kendir, 2003).

Devletin tarımsal alana dönük politikalarının farklılaşmasının önemli zeminlerinden birisini oluşturan bu politikaların sonuçlarından ilki tarıma verilen sübvansiyonların büyük ölçüde azalmasıdır. Örneğin 1999–2002 döneminde tarımsal sübvansiyonlar 6 milyar dolar azalarak 1,1 milyar dolara, tarımsal sübvansiyonların GSMH'ya oranı ise, %3,2'den %0,5'e inmiştir. Böylelikle Türkiye OECD ülkeleri arasında en düşük destekleme oranına sahip ülkelerden birisi haline gelmiştir (Günaydın, 2006). Bu durum, serbestleştirilen dış ticaretin de yardımıyla Türkiye tarım üreticisinin endüstriyel tarım ürünleri üreten sermaye ile rekabet etmesinin önünde oldukça büyük bir engel oluşturmuştur. Kaldı ki, söz konusu politikaların hayata geçirildiği süre zarfında Türkiye'nin önde gelen sermaye kuruluşları tarım ve gıda alanına önemli yatırımlar yapmışlardır. Ayrıca bu süre zarfında, tarım ve gıda alanında faaliyette bulunan çok sayıda yabancı firma, Türkiye'de faaliyet gösteren sermaye grupları ile ortaklık ilişkileri geliştirerek ya da tek başına Türkiye piyasasına girmiş, başta et, süt, sütlü mamuller, gıda paketlenmesi ve dondurulması, çay, hazır gıda gibi sahalarda önemli yatırımlar gerçekleştirmişlerdir (Yenal, 2001). Sodexo, Marriot, Mc Donalds, Pizza Hut, Burger King bu firmalardan bazılarıdır. Öte yandan bu süreçte, endüstriyel tarım ürün-

leri üretimi önemli bir birikim alanı haline gelmiş, tarımda teknoloji kullanımının artış gösterdiğinin önemli göstergelerinden birisi olan süpermarketleşme sürecinde, özellikle 1990'lardan itibaren, hızlanma yaşanmıştır. Örneğin bu tarihlerde tarım/gıda perakendeciliğinin %30'unu süpermarketler kontrol eder hale gelmiştir (Yenal, 2001). Süpermarketleşmenin hızlanması, tarım/gıda sektöründe dikey entegrasyon eğiliminin ortaya çıkmasında, dolayısıyla sermayenin yoğunlaşmasında önemli rol oynamıştır (Yenal, 2001). Bununla birlikte bu süreçte süpermarket alanında da önemli dönüşümler yaşanmıştır. Örneğin Migros ABD menşeli Wal Mart ile görüşmeler yapmış, Tansaş'ı Migros, Gima'yı ise Sabancı Holding satın almıştır. Ayrıca Alman sermayeli Metro ve Real, Fransız sermayeli Carrefour Türkiye'ye önemli yatırımlar yapmış, İngiliz sermayeli Tesco Kipa'yı satın almıştır. 1993 yılında Türkiye'ye yatırım yapan Carrefour, 2001 yılına kadar Türkiye'de Kipa'dan sonra en fazla pazar payı olan şirket ünvanına sahip olmuştur (Doğan, 2007). Bilindiği gibi son olarak Koç Holding geçtiğimiz günlerde Migros'un satışı için ünlü danışmanlık firması JP Morgan'a yetki vermiştir (www.ntvmsnbc.com, 2007). Bu durum her şeyden önce sözleşmeli çiftçiliğin bu gelişmelere paralel olarak daha da yaygınlaşması dolayısıyla, ama bunun yanında endüstriyel tarım ürünleri üretiminin artmasıyla da ilgili olarak tarım sektörünü yakından ilgilendirmektedir. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi süpermarketleşme olgusu endüstriyel tarım üretiminin, yani AR-GE ya da teknoloji yoğun tarım üretiminin artması anlamına gelmektedir. Öte yandan süpermarketleşme olgusuna paralel olarak tarımsal alanda, sözleşmeli çiftçilik ya da girdilerin dağıtımı gibi konular ön plana çıkmaktadır (Yenal, 2001).

Türkiye sermayesinin tek başına ya da yabancı yatırımcılarla ortaklık ilişkileri geliştirmesinde rol oynayan bir başka faktör de tarımsal alanın piyasalaştırılması ya da tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesidir. Örneğin 1991 yılında tütün üretiminin piyasalaştırılması, yani bu alanda kamu kurumlarının yanında özel sektörün de faaliyette bulunmasına izin verilmesine paralel olarak büyük tütün üreticisi firmalar, başta Sabancı Holding olmak üzere Türkiye sermayesinin önde gelen kesimleri ile ortaklık ilişkileri geliştirerek Türkiye pazarına giriş yapmışlardır (Doğan, 2006). Benzer şekilde 2001 yılında şeker pancarı üretiminin kotalara bağlanması ve şeker pancarı üreticilerine verilen desteklerin kaldırılması sonrasında dünyanın en büyük tarım ürünleri/gıda firmalarından birisi olan Cargill, GDO kullanarak Türkiye'de tatlandırıcı üretimine başlamıştır (Doğan, 2006). Tekel'in içecek tekeli ise, 2003 yılında sona ermiş, bu tarihten sonra alkollü içecekler sanayinin yaklaşık %50'si yabancı sermaye yatırımcıları tarafından kontrol edilir

hale gelmiştir (Doğan, 2006). Bu gelişmeler Türkiye’de de tarımsal ürün üretiminde sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma sürecinin hızlandığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Kaldı ki, işlenmiş tarım ürünleri üretiminin, bir diğer ifade ile AR-GE ve teknoloji kullanımı yoluyla üretilen ürün miktarının hızla arttığı Türkiye’de nişasta ve içecek alanında dört büyük firmanın piyasa payı %70’e ulaşmıştır. Balık, tütün, tahıl işleme ve şeker işleme alanlarında en büyük dört şirketin pazar payı ise %60’ı bulmuştur. 100 işletmenin bulunduğu süt ürünleri sanayinde ise, piyasanın %50’sini 4 büyük şirket kontrol etmektedir (Doğan, 2006).

Tarım sektörüne dair buraya kadar aktarılanlar, dış ticaret, üretim, mülkiyet ve bağımlılık ilişkileri açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Dış ticaret açısından ortaya çıkan sonuçlara bakıldığında söylenmesi gereken noktalardan ilki, 1980 sonrası süreçte Türkiye’nin tarım ürünleri ihracatının tarım ürünleri ithalatına oranla azalmaya başlaması ve nihayet 2000’li yıllarla birlikte ihracatın ithalatın altında kalmasıdır. Türkiye 1980’lerin başında işlenmiş ve işlenmemiş tarımsal ürün dış ticaret dengesinde 1,5 milyar dolara yakın fazla verirken aynı rakam 1990’ların başında 750 milyon dolar dış ticaret fazlasına; 2000’lerin başında, 250 milyon dolar dış ticaret fazlasına gerilemiştir. 2003’ten itibaren ise, Türkiye’nin tarımsal dış alımı dış satımdan fazla gerçekleşmektedir (Günaydın, 2006). Bu durum tarımsal nüfusun kendini yeniden üretme olanaklarının günden güne ortadan kalktığının bir göstergesidir. Kaldı ki bu süreçte, küçük tarım üreticilerinin endüstriyel tarım ürünleri üreten firmalarla girmek durumunda kaldıkları sözleşmeli çiftçilik de önemli bir rol oynamaktadır. Ancak bu konuya girmeden önce Türkiye’de 2001 yılı tarım sayımı sonuçlarına kısaca bir göz atmakta fayda var. Türkiye’de 10 hektardan az toprağa sahip yoksul ve küçük köylülere ait işletme sayısı ülkedeki işletme sayısının %85’ini oluşturmaktadır. Bunların sahip olduğu arazi ise, ülkedeki toplam arazinin %42’sidir. Orta ve zengin köylüler toplam işletme sayısının %15’ine, toplam arazinin %46’sına sahiptir. 50 hektardan büyük işletmelerin oranı %1, bu işletmelerin sahip olduğu toprak oranı ise %17’dir. 102.000 köylü ailesinin ise hiç toprağı bulunmamaktadır (Günaydın, 2004). Bu verilerden hareket edildiğinde Türkiye’de küçük üreticiliğin yaygın olduğunu ve aynı şekilde tarım üreticilerinin homojen bir bütünlük oluşturmadığını, kendi içinde sınıf ve katmanlara ayrıldığını söylemek mümkün. Öte yandan Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında nüfusun %75,8’ini oluşturan kırsal nüfus, 1980’li yıllarda %56,1’e gerilemiştir (Günaydın, 2004). Bu rakam günümüzde ise, %35 civarındadır (Günaydın, 2006). Buradan hareket edildiğinde ise nüfusun hâlâ önemli bir kısmının kırsal alanda yaşadığı görülmektedir. Günümüzde tarımda istihdam edi-

len nüfusun %33,8 olması ise, tarımın istihdam açısından da önemini koruduğunu göstermektedir. Küçük üreticilik tartışmaları tam da bu noktada önem kazanmaktadır. Bugün Türkiye tarım/gıda alanındaki merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimine bağlı olarak artış gösteren sözleşmeli çiftçilik uygulamasında, sözleşmeci şirket, kredi, fiyat ya da pazar güvencesi, teknik yardımlar gibi söylemlerle küçük üreticinin kendisine bağımlı hale gelmesini sağlamaktadır. Sözleşmeci şirketler, bu taahhütlerin ne kadarının yerine getirildiği bir yana, tohum, gübre vb. girdilerin de kendisinden alınması gibi şartlar koşarak ya da üretilen ürünün niteliğine dair şartlar belirleyerek küçük üreticinin kendi mülkü üzerindeki tasarruf hakkının elinden alınmasını sağlamaktadır. Bu ilişki biçimi ile birlikte Türkiye’de hâlâ küçük üreticiliğin varlığını koruması ise, kimi sosyal bilimciler tarafından tarımsal alana dair Lenin’in tezlerinin, yani toprak toplulaşması tezlerinin değil Kautsky’in kapitalizmin küçük köylülüğün korunması yoluyla da köylülüğün denetim altına alabileceği yönündeki tezlerinin geçerli olduğunun iddia edilmesine yol açmaktadır.¹ Oysa sözleşmeli çiftçilik uygulaması, küçük tarım üreticilerinin topraklarını ellerinde tutmalarına -en azından şimdilik- izin verse de firmalarla sözleşme yapma olanağı bulamayan köylülerin piyasadan, dolayısıyla tarımsal üretimden dışlanması gibi bir potansiyeli de içinde taşımaktadır. Kaldı ki, Türkiye’de kırsal alanda yaşadığı halde tarımsal üretim yapan nüfus günden güne azalmaktadır. Örneğin, günümüzde Türkiye kırsalında toplam hane halkının %71’i tarım ile ilgilenmektedir. Ancak bu oran 1991’e göre %9.62 oranında azalma göstermiştir (Günaydın, 2006). Bir diğer ifade ile Türkiye’de kırsal bölgelerde yaşamakla birlikte, tarımla uğraşan nüfus azalma eğilimi içerisindedir. Dolayısıyla kapitalizmin küçük üreticiliği korumak yoluyla köylülüğü denetim altına aldığı yönündeki tezlerin Türkiye’de geçerlilik kazandığı yönünde bir görüş belirtmek için henüz erken olduğu söylenebilir.

1 Söz konusu tartışma için bkz. V. İ. Lenin, Tarım Sorunu, Birinci Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 1996, s. 7-13; Nevzat Evrim Önal, Kırsal Dönüşüm Programlarının Ekonomi Politikası, İktisat Dergi, Sayı 477 (Eylül 2006), s. 56-62 Nefise Bazoğlu, İşçileşmeye Karşı Köylülüğün Devamı Tartışması ve Düşündürdükleri, 11. Tez, Sayı 7 (Kasım 1987), s. 30-35; Bahattin Akşit, Kırsal Dönüşüm ve Köy Araştırmaları, 11. Tez, Sayı 7 (Kasım 1987), s. 11-30; Feride Altan, Tarımsal İşletmelerin Yeniden Tabakalandırılması Üzerine Bir Deneme, 11. Tez, Sayı 7 (Kasım 1987), s. 35-46; A.Adnan Akçay, Türkiye Tarımında Büyük Ölçekli İşletmelerin Oluşumu Üzerine Notlar, 11. Tez, Sayı 7 (Kasım 1987), s. 46-59.

Kaynakça

1. Akçay, A. Adnan. Türkiye Tarımında Büyük Ölçekli İşletmelerin Oluşumu Üzerine Notlar, **11. Tez**, Sayı 7 (Kasım 1987), s. 46-59.
2. Akşit, Bahattin. Kırsal Dönüşüm ve Köy Araştırmaları, **11. Tez**, Sayı 7 (Kasım 1987), s. 11-30;
3. Altan, Feride. Tarımsal İşletmelerin Yeniden Tabakalandırılması Üzerine Bir Deneme, **11. Tez**, Sayı 7 (Kasım 1987), s. 35-46;
4. Atalık, Ahmet. "Tarımın Tarihsel Süreci ile Gıda Güvenliği İlişkisi Tarım Devrimi Sanayi Devrimini Getirdi", **Şeker Dünyası**, Sayı 28 (Mayıs 2007), s. 48-51
5. Bayramoğlu, Sonay. Yönetişim Zihniyeti, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003
6. Bazoğlu, Nefise. İşçileşmeye Karşı Köylülüğün Devamı Tartışması ve Düşündürdükleri, **11. Tez**, Sayı 7 (Kasım 1987), s. 30-35;
7. Doğan, Sibel. "Tarım Gıda Sisteminin Küreselleşmesi ve Çok Uluslu Tarımın Önemi", **İktisat Dergisi**, Sayı 477 (Eylül 2006), s. 42-56
8. Eralp, M. R. "Amerika Dünyaya Yardıma Borçludur", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 2, (Şubat 1948) s. 48-53
9. Göktürk, Atilla. "Türkiye Tarım Politikalarının AB'ye Uyumu", **AB Türkiye Gerçekler, Olasılıklar**. Mehmet Türkay (Ed.). İstanbul: Yenihayat Kütüphanesi, 2003, s. 188-218
10. Günaydın, Gökhan. Tarım Politikalarında Değişme Eğilimleri ve Eğilimleri Analizi, Türkiye Yansımaları, **İktisat Dergisi**, Sayı 477 (Eylül 2006), s. 26-32
11. Günaydın, Gökhan. "Türkiye Ekonomisinin Tarımsal Yapısı ve Gelişimi", **Türkiye Ekonomisi**, Mustafa Özer (Ed.), Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1579, 2004, s. 95-127
12. Jenkins, Rhys. "Sanayileşme ve Dünya Ekonomisi". **Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi**. Fikret Şenses (Yay. Haz.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 211-255
13. Kendir, Hülya. "Küreselleşen Tarım ve Türkiye'de Tarım Reformu", **Praksis**, Sayı 9 (2003 Kış-Bahar), s. 277-30
14. Komşuoğlu, Zekai. Makinalaşan Ziraatımız, **İktisadi Uyanış**, Sayı 46 (Kasım1952), s. 5,14
15. Lenin, V. İ. **Tarım Sorunu**, Birinci Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 1996
16. Mariano, Rafael V. "Genetik Emperyalizm ve Biyo-Serflik", **Kırda Yoksulluk ve Direniş**, Ekolojik Politika Kitaplığı 1, Ankara: Kül Sanat Yayıncılık, 2003, s.141-159
17. Marx, Karl. Kapital Cilt III, Alaattin Bilgi (Çev.), Ankara: Sol Yayınları, 2003
18. Önal, Nevzat Evrim. Kırsal Dönüşüm Programlarının Ekonomi Politikası, **İktisat Dergisi**, Sayı 477 (Eylül 2006), s. 56-62
19. Özkaya, Tayfun. "Türkiye'de Tarımın Çöküşü", **İktisat Dergisi**, Sayı 477 (Eylül 2006), s. 35-42
20. Öztürk, Özgür. "Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması", **Praksis**, Sayı 15 (2006 Yaz), s. 271-311

21. Öztürk, Melda Yaman. "Kapitalizmde Krizler, Dünden Bugüne", **Kapitalizmi Anlamak**, Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz, Fuat Ercan, Koray R.Yılmaz, Ümit Akçay, Tolga Tören (Haz.), Ankara: Dipnot Yayınları, 2006, s. 101-147
22. Rehber, Erkan. "Tarımda Endüstrileşme ve Küreselleşme", **İktisat Dergisi**, Sayı 477 (Eylül 2006), s. 20-26
23. Şahinöz, Ahmet. "DTÖ ve Değişen Tarım Politikaları", **İktisat Dergisi**, Sayı 477 (Eylül 2006), s. 7-15
24. Trak, Ayşe. "Gelişme İktisadının Gelişmesi: Kurucular", **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 5 (Temmuz 1984), s. 50-61
25. Trak, Ayşe. "Azgelişmiş Ülke Aydınları ve Gelişme Sorunu", **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 6 (Ağustos-Eylül 1984), s. 70-82.
26. Türkay, Mehmet. "Gelişme İktisadının Bir Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı". **Gelişme İktisadı Kuram-Eleştiri -Yorum**. Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay (Ed.). İstanbul: Beta Basın Yayım Dağıtım A.Ş., 1995, s. 112-139
27. Türkay, Mehmet. "Konjonktürel Bir Kavram Olarak Müdahale ve Gelişme İktisadı". **İktisat Dergisi**, 366-367, (Nisan-Mayıs 1997), s. 29-36
28. Yenal, Zafer N. "Türkiye'de tarım ve Gıda Üretiminin Yeniden Yapılanması ve Uluslararasılaşması", **Toplum ve Bilim**, Sayı 88 (Bahar, 2001), s. 32-55
29. "Avrupa Memleketlerinin Ekonomik Planları", **Çalışma Dergisi**, Yıl 4, Sayı: 26, Ocak-Şubat-Mart 1949, s. 32-88
30. <http://www.ntvmsnbc.com/news/411400.asp>